

Sadru'l-İslâm Döneminde Hulefâ-yi Râşidîn Tevkî'leri: Analitik Bir Çalışma

The Signatures of the Rashideen Caliphs in the Early Islamic Era: An Analytical Study

Mahmud Kaddum

Doç. Dr. Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Assoc. Prof. Bartın University, Faculty of Arts,

Department of Translation.

Bartın, Türkiye

mkaddum@bartin.edu.tr orcid.org/0000-0002-9636-4903

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types/Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 2 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul Tarihi: 11 May/Mayıs 2022

Published/Yayın Tarihi: 15 June/Haziran 2022

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Volume/Cilt: 26 **Issue/Sayı:** 1 **Pages/Sayfa:** 65-81

Cite as/Atıf: Kaddum, Mahmud. "Sadru'l-İslâm Döneminde Hulefâ-yi Râşidîn Tevkî'leri: Analitik Bir Çalışma [*The Signatures of the Rashideen Caliphs in the Early Islamic Era: An Analytical Study*]". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal 26/1 (Haziran 2022): 63-79.

<https://doi.org/10.18505/cuid.1052386>

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mahmud Kaddum).

The Signatures of the Rashideen Caliphs in the Early Islamic Era: An Analytical Study

Abstract: The Signatures are the writings written by the caliphs or their assistants in clear, short, and eloquent phrases or sometimes as a long phrase, depending on the subject or the culture of the author. These writings focus on the complaints of the society against oppressions or problematic situations around them. Signatures also imply writings written in short and eloquent expressions by the caliph or the waliyyul-amr (chief) in response to the lower section of the writings written on a matter regarding issues of the ordinary people of the educated/cultivated class, in which there is a complaint, a request or expressing an opinion. Because the waliyyul-amr (chief) does not have time to write long answers. There are many letters submitted to the caliphs, and all of them are waiting to be answered quickly. For this reason, Signatures have been both short and meaningful words. They have an essential place in the world of Arab politics and literature. This genre represented one of the forms of development in rhetoric in the Islamic centuries. It is possible to count Signatures as a criterion for the rhetoric of caliphs, emirs and governors since they are scripts specific to caliphs and it can thus be said that they are effective within the educated/cultivated class. This is a quality that increases the value of literature in the eyes of many critics. Because critics think that the best literary product is the kind of literary works understood by the ordinary people and accepted by the cultivated class. 'Signature' is an independent literary art and has its characteristics. The elements of conveying intention are ample in this genre. This type of writing is a hierarchical type of writing going from top to bottom. Signatures are distinguished from other literary genres with their strong structures, effective influence, and strong expression styles. Besides, they are effective for those who have effective oratory and have a strict seriousness. Upon looking at the case of the Signatures and the environment in which they were born, their emotional and political effects might be felt. The Signatures have been influential in the politics of all official affairs of the state and matters related to social issues. Sometimes, the Signatures appear as pamphlets or addresses which contain a few words of an oppressed person's complaints against a tyrant or oppressor. As soon as such a person reads it, he/she shudders with fear, especially if it has come from someone superior to him, a caliph, or a governor. For this reason, the Signatures, dealing with the complaints of oppressed people, is "written in a way healing in terms of meaning, revealing the persecution people have suffered, and declaring the success of their demands." This research regarding al-Khulafâ' ar-Râşidûn Rightly Guided Caliphs Hazrat Abu Bakr (d. 13/634), Hazrat Umar (d. 23/644), Hazrat 'Uthman (d. 35/656) and Hazrat Ali (d. 40/661) examines the reference and textual contexts in the examples of the Signatures, as well as the general contexts of the Signatures in question, and aims at relating these Signature examples with their senders who have the qualities of authority, eloquence, and justice. The Signature texts, in full grace, without any additions or reductions to the text by the recipient need to be handled with awareness, forethought and responsibility. The research focuses on the production area of Signature and investigates the forms of expression in terms of the interpretations and istishats contained in these texts. In addition to these features, in the research, the texts of "Signature", which express a certain treatise, were used to state their expressions, and reveal the rhetorical aspects and textual differences they contain. As a result of the research, it seems clear that the Signature texts by the Rashid caliphs, by the contexts and production areas of the said texts have been written under a goal and with qualities such as wisdom, persuasion, laconic, suggestion, concentration, open-mindedness, and avoidance of closeness. It is also seen that the Signatures are useful sentences that revolve around a pattern of focusing and concentrating on the meaning, having filtered beautiful words, in a productive structure that combines the clarity of the wording and the literary aspect of the meaning based on the words of inspiration at the point of creating a lively language, and thus becoming a parable. Rashid Caliphs contributed to the spread of the art of the Signature. These Signature texts of the caliphs are compatible with the contexts and production areas of the said texts and based on wisdom, concentration, open-mindedness, and avoidance of closeness by a goal. In this way, they used these deductions in line with a certain goal to solve many political and social issues.

Keywords: Literature, Prose, the Age of Islam, Caliphs, The Signatures, Analytical.

Sadru'l-İslâm Döneminde Hulefâ-yi Râşidîn Tevkî'leri: Analitik Bir Çalışma

Öz: Tevkî'ler; halife veya yardımcısı tarafından halkın kendilerine arz ettiği bir zulüm veya şikâyet ve benzeri türdeki yazılara açık, kısa ve belîğ ibarelerle veya konu ya da yazarının kültürüne göre uzun bir ibareyle yazılan ifadelerdir. Tevkî'ler, avam veya havasın işlerine dair bir meselede yazılmış olan ve içerisinde bir şikâyet, bir rica veya bir talep bildirilen ya da bir görüş bildirilen yazıların alt kısmına halife veya *veliyü l-emr* tarafından kısa ve belîğ ifadelerle yazılan ibarelerdir. Zira hüküm sahibi şahsın doğal olarak uzun cevap yazmaya vakti bulunmamaktadır. Nitekim halifelere arz edilmiş yığınla mektuplar bulunmaktadır ve bunların hepsi de hızlı bir şekilde cevaplanmayı beklemektedir. İşte bu sebeple tevkî'ler hem kısa hem de yeterli sözler olmuşlardır. Tevkî'lerin, Arap siyaseti ve edebiyat dünyasında önemli bir yeri vardır. Bu tür, İslâmî asırlarda belâgat alanındaki gelişim şekillerinden birini temsil etmektedir. Yazım türü olarak halife, emir ve valilere özgü yazılar olduğu ve siyasi çevrelerde yaygın olarak kullanılıp havas

arasındaki seyrini sürdürdüğü için tevkî'leri, halife, emir ve valilerin belâgatinin bir ölçütü saymak mümkündür. Bu, birçok eleştirmenin gözünde edebiyatın kıymetini arttıran bir niteliktir. Çünkü eleştirmenler, en hayırlı edebiyatın avamın anladığı, havassın da kendisinden razı olduğu edebiyat olduğunu düşünmektedir. “Tevkî’ müstakil bir edebî sanat olup kendine özgü nitelikleri bünyesinde barındırmaktadır. Meramı tebliğ etme unsurları bu türde fazlasıyla bulunmaktadır. Bu yazım türü, üstten alta doğru yönelen otoriter bir yazım türüdür. Tevkî’ler, güçlü yapıları, etkili otoriteleri ve sağlam ifade tarzları ile diğer edebî türlerden ayrılır. Tevkî’ler, etkili hitabete sahip kişilerden sadır olur. Tevkî’lerde katı bir ciddiyet vardır. Tevkî’lerin vakasına ve içerisinde doğduğu kaba baktığımızda bunların nefî ve siyasî etkilerini hissederiz. Tevkî’ler, hakikatte devletin bütün resmi işlerindeki siyasetinde, toplumsal yöne ve vatandaş işlerine dair hususlarla ilintili olan konularda etkili olmuşlardır. Bazen tevkî’ler, bir mazlumun bir bağıya veya zalime yönelttiği şikâyetleri az sayıda kelimeyle kaleme alan risale veya hitaplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir kimse onu okur okumaz, özellikle de bu yazı kendisinden üst konumda olan birinden veya halife veya validen gelmişse bunu gördüğünde korkudan ürperirdi. İşte bu sebeple mazlumların şikâyetlerini ele alan tevkî’ler, “mana bakımından şifa veren, onların gördükleri zulmü ortaya koyan ve taleplerinin başarısını ilan eden tarzda kaleme alınmıştır.” Bu araştırma, Râşit halifeler Hz. Ebubekir (öl. 13/634), Hz. Ömer (öl. 23/644), Hz. Osman (öl. 35/656) ve Hz. Ali’nin (öl. 40/661) tevkî’ örneklerindeki delalet ve metinsel bağlamları, bununla birlikte söz konusu tevkî’lerin genel bağlamlarını incelemekte ve bu tevkî’ örneklerini otorite, fesahat (belâgat) ve adalet vasıflarına sahip olan göndericileriyle ilişkilendirmeyi amaçlamaktadır. Bu tevkî’ metinlerinin alıcı tarafından metne herhangi bir ekleme veya metinden herhangi bir azaltma yapılmaksızın tam bir zarafet içerisinde; farkındalık, önsezi ve sorumlulukla ele alınması gerekmektedir. Araştırma, tevkî’in üretim sahasını ele almakta ve bununla birlikte bu metinlerin içerdiği tefsir ve istihsatlar yönünden ifade şekillerini incelemektedir. Bu özelliklerinin yanı sıra araştırmada, ifadelerini dile dökmek ve içerdiği belâgat vecihleri ile metinsel farklılıklarını ortaya koymak amacıyla belirli bir risaleyi ifade eden tevkî’ metinlerine başvurulmuştur. Araştırma neticesinde Râşit halifelerin tevkî’ metinlerini, söz konusu metinlerin bağlamları ve üretim sahalalarıyla uyumlu olacak şekilde; bilgelik, ikna, îcâz, telkin, yoğunlaşma, açık fikirlilik ve kapalıktan kaçınma gibi vasıflarla ve bir hedefe uygun olarak kaleme aldıkları görülmüştür. Tevkî’lerin manaya odaklanma ve yoğunlaşma şeklinde bir kalıp etrafında dönen, süzülmiş güzel lafızlara ve lafzın açıklığı ve mananın edebî yönünü cem eden üretken ve canlı bir dil meydana getirme noktasında ilham kaynağı niteliğindeki kelimelere dayanan ve böylece mesel konumuna giren faydalı cümleler olduğu ortaya çıkmıştır. Râşit Halifeler, tevkî’ sanatının yayılmasına katkı sağlamışlardır. Halifelerin bu tevkî’ metinlerini, söz konusu metinlerin bağlamları ve üretim sahalalarıyla uyumlu olacak şekilde; bilgelik, yoğunlaşma, açık fikirlilik ve kapalıktan kaçınmayla birlikte bir hedefe uygun olarak oluşturdukları görülmüştür. Bu şekilde de onlar, birçok siyasi ve toplumsal meseleyi çözme noktasında bu tevkî’leri belli bir hedef doğrultusunda kullanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Nesir, Sadru’l-İslâm, Tevkî’, Halifeler, Analitik.

Giriş

Arap dili, çok sayıda düz yazı türüne ve üstün yazım şekillerine sahip bir dildir. Araştırmacılar tarafından sözlü veya yazılı fark etmeksizin, hitâbe, makâmat, risâle, vasiyet, mesel ve tevkî’ gibi edebî sanatlarla itina göstermiştir. Tevkî’ler, mevcut konularını koruyan, sahip oldukları güçlü üslup unsurları ile tesir ve ikna güçlerine rağmen araştırma ve tahlil noktasında hak ettiği konumu elde edemeyen Arap dili edebî nesir sanatlarından sayılmaktadır. Bu itibarla araştırmamızda Hulefâ-i Râşidîn’e ait tevkî’ örneklerindeki delalet ve metinsel bağlamları ve bunları sulta, belâgat ve adalet vasıflarına sahip olan göndericileriyle ilişkilendirmeyi amaçladık. Araştırmada;

1. İslam’ın ilk dönemlerinde, Râşit halifeler tarafından kaleme alınan tevkî’lerin, araştırmacılar tarafından Emevî ve Abbâsî dönemlerinde karşılaştığı ilgiyi görmemiş olması,
2. Bu asırdaki ikna’ya yönelik hitap şekillerinden birine özel olarak ışık tutması,
3. Tevkî’ örneklerindeki delalet özelliklerini okuması gibi sebeplerden dolayı Hulefâ-i Râşidîn’e ait tevkî’ler seçilmiştir.

Tevkî’ler, yazının yaygınlaşp yükselmesiyle birlikte var olan yazı sanatlarıdır. Bunlar; hitabet, diyalog ve karşılıklı kendini övme türlerinde olduğu üzere sözle ifade edilen edebî sanatlardan değildir. Aksine bu tür, üstün edebiyatın türlerinden birini teşkil etmekte olup selim fitrata, eşsiz ve açık bir yeteneğe, ifadede doğaçlamaya, geniş bir kültüre ve derin bir tecrübeye dayanmakta ve kişide yetenek, kültür, fikirlere açık olma, aklını kullanma ve zihnini hazır bulundurma gibi niteliklerin birlikte bulunmasını gerektirmektedir.¹

¹ Hâşim Mennâ’ - Me’mûn Yâsîn, *en-Nesrû fî’l-Aşri’l-‘Abbâsî* (Beyrut: Dârü’l-fikri’l-‘Arabî,1999), 237.

Bilindiği üzere tevkî'ler, İslam devletinin siyasetini yönlendirme, Arap ve Müslüman toplumundaki birçok sorunu ve toplumsal meseleyi çözme noktasında etkili olmuştur. Yine bunlar, birçok yerde hikmet ve ikna edici kesin söz olarak kaleme alınmıştır. Tevkî', çoğu zaman ifadeye özgünlük ve vezicliğe sahiptir. Bu yönüyle tevkî'ler, duruma uygun kelimeleri ve ikna edici görüşleri seçmekle nitelenen doğru fikirleri bir araya getiren edebî bir tür olmakla diğer türlerden ayrılmıştır. Tüm bu sayılan özellikler de belîğ üslubun nitelikleridir.

Tevkî'ler; halife veya yardımcısı tarafından halkın kendilerine arz ettiği bir zulüm veya şikâyet ve benzeri türdeki yazılara açık, kısa ve belîğ ibarelerle veya konu ya da yazarının kültürüne göre uzun bir ibareyle yazılan ifadelerdir.² Tevkî'ler, avam veya havasın işlerine dair bir meselede yazılmış olan ve içerisinde bir şikâyet, bir rica veya bir talep bildirilen ya da bir görüş bildirilen yazıların alt kısmına halife veya veliyyu'l-emr tarafından kısa ve belîğ ifadelerle yazılan ibarelerdir. Zira hüküm sahibi şahsın doğal olarak uzun cevap yazmaya vakti bulunmamaktadır. Nitekim halifelere arz edilmiş yığınla mektuplar bulunmaktadır ve bunların hepsi de hızlı bir şekilde cevaplanmayı beklemektedir. İşte bu sebeple tevkî'ler hem kısa hem de yeterli sözler olmuşlardır.

Tevkî'lerin, Arap siyaseti ve edebiyat dünyasında önemli bir yeri vardır. Bu tür, İslamî asırlardaki belâgat alanındaki gelişim şekillerinden birini temsil etmektedir. Yazım türü olarak halife, emir ve valilere özgü yazılar olduğu ve siyasi çevrelerde yaygın olarak kullanılıp havas arasındaki seyrini sürdürdüğü için tevkî'leri, halife, emir ve valilerin belâgatının bir ölçütü saymak mümkündür. Bu, birçok eleştirmenin gözünde edebiyatın kıymetini arttıran bir niteliktir. Çünkü eleştirmenler, en hayırlı edebiyatın avamın anladığı, havasın da kendisinden razı olduğu edebiyat olduğunu düşünmektedir.³ "Tevkî' müstakil bir edebî sanat olup kendine özgü nitelikleri bünyesinde barındırmaktadır. Meramı tebliğ etme unsurları bu türde fazlasıyla bulunmaktadır. Bu yazım türü, üstten alta doğru yönelen otoriter bir yazım türüdür."⁴

Coğrafya, hukuk, edebiyat, kitabet gibi ilimlerin yanı sıra Arap kabileleri üzerinde de birçok araştırmalar yapan Memlûklü tarihçi Kalkaşendî (öl. 821/1418), tevkî'lerin önemini şu şekilde açıklamıştır:

"Tevkî'ler, kâtibin memleketle ilgili meselelerdeki yazışmalar ve zulmün reddedilmesine dair rikâ üzerine yazılan yazılar olup yoğun çaba gerektiren ve üst düzey gayret isteyen işlerdendir. Çünkü bu tür yazılar, bir şeyi serbest bırakma, men etme, bağ kurma, bağı koparma ve azletme gibi önemli mesajlar içerirler."⁵

Tevkî'ler mesel konumunda olmuşlar ve meselde olduğu üzere yüce belîğ kelamın sıfatlarından olan icaz, tabirde incelik, terkibin sağlamlığı, güzel beyan, lafzî ve manevî olarak ifadeyi güzelleştiren gereçleri kullanma gibi vasıflarla ön plana çıkmışlardır. Sayılan tüm bu özelliklerinin yanı sıra, ezberlenmek ve tekrar edilmek suretiyle insanlar tarafından kabul görmesi tevkî'lerin yaygınlık kazanmasına ve gözle görülür bir şekilde sonraki nesillere ulaşmasına katkı sağlamıştır. Denildiğine göre Cafer b. Yahya el-Bermekî (öl. 187/803), Hârûnürreşîd (öl. 193/809) huzurunda tevkî'lerini ortaya koymakta ve arkadaşlarına kıssalar söylemekteydi. Onun tevkî'leri, içerisindeki belâgat, sanat ve üsluplarına vukufiyeti sebebiyle gelir getirme noktasında önemli bir yer işgal ediyordu. Öyle ki onun her hikâyesinin bir dinara satıldığı söylenmiştir.⁶ Tevkî'in bu önemine binaen örnek olarak Cafer b. Yahya el-Bermekî gibi şahsiyetlerin "Tevkî' yazısı yazabiliyorsanız yazın!" demeleri garip karşılanmamalıdır.

Tevkî'lerde genel konulara değinilmiş, tek bir konu ile yetinilmemiştir. Bu konulara, çeşitli türleriyle siyaset, haksızlığın reddedilmesi ve adaletin ikame edilmesi gibi örnekler verilebilir. Bu konulardan bir kısmı fakirlik, borçlar, vaziyetin güzelleştirilmesi gibi sosyal hayatla ilintilidir. Dinî hayat ve fahr ile ilintili olanları ise şekil ve içerik bakımından türünün tek örneği olarak kabul edilmektedir. Çünkü bunlar, ahlâk-ı hamîdeye çağrıda bulunmakta; ümmeti, kemale ve daha faziletli yaşamaya yönlendirmektedir. Bununla birlikte tam bir kararlılık, bilinç ve güçle, bir ölçüde kişisel menfaatlerden ve şahsi arzularından uzak bir şekilde meseleleri çözüme kavuşturmaktadır.⁷

Tevkî'ler, güçlü yapıları, etkili otoriteleri ve sağlam ifade tarzları ile diğer edebî türlerden ayrılır. Tevkî'ler, etkili hitabete sahip kişilerden sadır olur. Tevkî'lerde katı bir ciddiyet vardır. Tevkî'lerin vakasına ve içerisinde doğduğu kaba baktığımızda bunların nefis ve siyasî etkilerini hissederiz. Tevkî'ler, hakikatte devletin bütün resmi işlerindeki siyasetinde, toplumsal yöne ve vatandaş işlerine dair hususlarla ilintili olan konularda etkili olmuşlardır. Bazen tevkî'ler, bir mazlumun bir bağıye veya zalime

² Mennâ' - Yâsîn, *en-Nesrû fi'l-Aşri'l-Abbâsî*, 212-213.

³ İbn Reşîk Kayravânî, *el-'Umde fi mehâsini's-ş-ri ve âdâbihi ve naqdihî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Dârü'l-cely, 1981), 1/123.

⁴ Semer Deyyûb, "Hüsûsiyyetu'l-htâp fi tevkî'âti şadri'l-İslâm" *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-lügaviye ve'l-edebîyye* 5/1 (Haziran 2014), 211.

⁵ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'şâ fi şinâ'ati'l-inşâ* (Kahire: Vizâretü'l-irşâdi'l-kavmî, 1963), 1/183.

⁶ Ahmed Zeki Şafvet, *Cemheretü resâilil-'Arab fi 'uşûri'l-'arabiyyeti'z-zâhira* (b.y.: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî, 1937), 4/448.

⁷ Mennâ' - Yâsîn, *en-Nesrû fi'l-Aşri'l-Abbâsî*, 223-224.

yönelttiği şikâyetleri az sayıda kelimeyle kaleme alan risale veya hitaplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir kimse onu okur okumaz, özellikle de bu yazı kendisinden üst konumda olan birinden veya halife veya validen gelmişse bunu gördüğünde korkudan ürperirdi. İşte bu sebeple mazlumların şikâyetlerini ele alan tevkî'ler, “mana bakımından şifa veren, onların gördükleri zulmü ortaya koyan ve taleplerinin başarısını ilan eden tarzda kaleme alınmıştır.”⁸

Tevkî'ler; belâğî icaz, tabirde incelik, sağlam terkip, kuvvetli mana ve güçlü etkiyle sahip olmayla nitelenmiş yazılar olup bünye ve terkinde haber ve inşa cümleleri bakımından çeşitlilik arz etmektedir. Yine tevkî'lerde, Kur'an ve hadislerden iktibaslar yapılmakta, mesel, hikmet ve şiirler kullanılmaktadır. Tevkî'ler, içerdikleri teşbih, istiare ve kinaye gibi belâğat sanatlarıyla, geniş çaplı delaletle dönük mefhumlar taşımaktadırlar. Bütün bunlar da telkin, işaret ve tarizleri hedeflemekte, kastedilen mana alıcının zihnine yerleşmekte ve delalet yönünden maksat tam bir açıklık ve etkiyle yerini bulmaktadır.

Yapılan literatür incelemesinde bu konuyu edebî ve tarihî boyutlarıyla ele alan, farklı dillerde birçok çalışma tespit edilmiştir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kenan Demirkayak, *Arap Edebiyatında Bir Edebi Nesir Türü Olarak Tevki'at*,⁹
2. Muhammed ed-Durubî, Şalâh Cerrâr Zekî, *Cemheretü tevkî'âti'l-'Arap*,¹⁰
3. Mahmut Kafes, *Arap Edebiyatında Tevki*,¹¹
4. Muhammet Selim İpek, *Arap Edebiyatında Tevkî'ât ve Edebî Özellikleri*,¹²
5. Zahit Kaplangöz, *Arap Edebiyatında Tevkiat (Emevî Dönemi Örneği)*,¹³
6. Ebubekir Matpan, *Arap Edebiyatında Tevkîât (Sadru'l-İslâm Dönemi)*,¹⁴

Yukarıda geçen ilk altı çalışmada, Râşit halifeler, Emevîler ve Abbasîler döneminde yazılan tevkî'ler bir araya getirilmiştir. Son çalışmada da sadru'l-İslâm döneminde yazılan tevkî'ler ele alınmıştır. Bu tevkî'lerde züht, savaş, devlet idaresi, din ve ahlak, inzar/uvarma, aile fertleri, kişiler ve topluluklar hakkında görüş beyan eden konular ele alınmıştır.

Yukarıda zikri geçen çalışmalardan farklı olarak bu yazımızda; İslam'ın ilk dönemlerinde Hulefâ-yı Râşidîn tarafından yazılan tevkî'leri analitik bir perspektifle ele alarak bu metinlerin delaletsel ve metinsel bağlamlarını inceledik. Bu yönüyle çalışmamız, ilk makale olma özelliği taşımaktadır.

1. Teorik Olarak Tevkî'lerin Niteliği

1.1. Sözlük ve Terim Anlamı İtibariyle Tevkî'

Sözlük Anlamı İtibariyle Tevkî': *Vâv*, *kâf* ve *ayn*; *fer'* ve türevleri kendisine dönen asli harfler olup genel anlamda gerçek veya yakın anlamı itibarıyla bir şeyin düşmesine delalet etmektedir.¹⁵ Sözlükte “düşmek” anlamındaki vak' (vukû') kökünden türeyen tevkî' “(yağmur) toprağa düşmek, tesir ve icra etmek” mânâsına gelir. “Bir şeyin üzerine düştü” anlamında (وَقَعَ عَلَى الشَّيْءِ) denir. (وَقَعَ) (وَقَعًا) ve (وَقَعًا) yine aynı kökten gelmektedir. “Bir şey elimden şu şekilde düştü” anlamında (وَقَعَ الشَّيْءُ مِنْ يَدِي كَذَلِكَ) denir. Yine “Başkası onu düşürdü” anlamında (غَرَبَهُ أَوْقَعَهُ) denir. Aynı şekilde “Şundan düştüm” anlamında (وَقَعْتُ مِنْ كَذَا) ve (وَقَعْتُ عَنْ كَذَا) denir. (وَقَعَ الْمَطْرُ بِالْأَرْضِ) ise “Yağmur yere düştü (yağdı)” anlamındadır.¹⁶ *el-Kâmûsu'l-muhî'te* ise şöyle geçmektedir: (وَجِبَ) ifâdesi “vacip oldu”

⁸ Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 2/453.

⁹ Kenan Demirkayak, “Arap Edebiyatında Bir Edebi Nesir Türü Olarak Tevki'at”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 0/22 (Ocak 2013), 169-183

¹⁰ Muhammed ed-Durubî-Salâh Carrâr, *Cemheretu tevkî'âti'l-'Arap* (Ebûzabî: Nâdî Turâsî'l-İmârât, 2001), 118; Deyyûb, “Husûsiyyetu'l-hîtap fî tevkî'âti şadri'l-İslâm”, 201-215.

¹¹ Mahmut Kafes, “Arap Edebiyatında Tevki” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 0/31 (Şubat 2015), 111-118.

¹² Muhammet Selim İpek, “Arap Edebiyatında Tevkî'ât ve Edebî Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/58 (Ağustos 2018), 90-98.

¹³ Zahit Kaplangöz, *Arap Edebiyatında Tevkiat (Emevî Dönemi Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

¹⁴ Ebubekir Matpan, “Arap Edebiyatında Tevkîât (Sadru'l-İslâm Dönemi)”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/12 (Bahar 2021), 76-92.

¹⁵ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvî'nî el-Hemedânî, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. 'Abdüsselam Harun (Kahire: Mektebetü ve Matbaatu Mustafa el-Halebî), 1969 “veka'e” 6/133-134.

¹⁶ Ebu'l-Fađl Cemâlüddin Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), “veka'e” 8/403-405.

anlamındadır. Yine bu fiil (الحق) kelimesiyle birlikte kullanıldığında 'sabit oldu'; (الإبل) kelimesiyle birlikte kullanıldığında "çöktü"; (الدواب) kelimesiyle birlikte kullanıldığında ise "diz çöktü" anlamına gelir. Tevkî ise kitaba yazılan (ما يوقع) bir yazı türüdür."¹⁷ Yine, (توكيع) lafzının (وقع) lafzından türediği de söylenmiştir. Çünkü (توكيع) içerdiği işin vuku bulmasının sebebidir ya da hitap veya talep yoluyla yazılmış olan bir hususu gerçekleştirmek demektir. Bir şeyi tevkî etmek "onu gerçekleştirmek" anlamına gelmektedir.¹⁸

Terim Anlamı İtibariyle Tevkî'ler: Ömer Ferrûh (1904-1987) tevkî'leri şu şekilde tarif etmiştir: "Tevkî'ler, iktibas veya inşa edilen kısa cümlelerdir. Bunların yazımı halifelere özgüdür. Bu sebeple onlara sunulan kıssa veya rika'ın sonunda onların isimleri zikredilmektedir. Tevkî'lerde bir işe dair öneri, bir muhtacın bir talebi, bir yargı veya bir harcamaya dair meblağ söz konusu edilmektedir."¹⁹ Tevkî'ler düz yazımsal tabirin bir türü ve Arap söz sanatlarından bir sanat olup kendine özgü karakter ve özellikleri bulunmaktadır. Ayrıca tevkî'leri meydana getiren durumlar ve tevkî'lerle tanınan ve tevkî'lerin de kendileriyle tanındığı yazarlar bulunmaktadır. Belki de bu sanatın isminde, onun şekil ve durumunu yine onun oynadığı rolü ifade eden birçok delalet bulunmaktadır.²⁰

Az lafızla çok manalar ifade eden ve bütün güzellikleri kendinde toplayan edebî sanatlardan biri olan tevkî'ler, birçok örneklerinde görüldüğü gibi hayata dair hikmet, fikir ve basireti kendinde toplamıştır.²¹ Tevkî'lere dair lügavî risaleler Jakobson'un örneklerinde ifade edildiği üzere üç rükünden oluşmaktadır. Söz gelimi Jakobson şöyle demiştir:

"Gönderici, alıcıya bir mesaj iletir. Mesajın aktif olması için de öncelikle alıcıya ait olacak şekilde bir bağlamı yoğun olarak ele alır ve ona idrak edebileceği bir bağlamı ifade eder. Bu da ya lafzî, ya da lafzî olmaya kabil bir bağlamdır."²²

Tevkî'lerdeki risalelerin öğeleri ise şunlardır:

1. Mesaj Gönderen Kişi/ Hitap Eden Kişi/Gönderici: Hitabın üretilmesinde merkezî olan kişidir. Gönderici hitabı telaffuz eden kişi olup hitabını ifade etmek suretiyle kişiliğini de somut bir şekilde ortaya koyar. Bu kimse, hitabının örgüsü içerisinde dili canlandırarak onu kendine özgü bir düzeyde kullanır. Onun dili bu şekilde canlandırması da mesajı gönderen kişinin gizli olan enerjisini çeşitlendirir.²³ Gönderici, hitabını ürettiği esnada bir otoriteye sahiptir. Bu, onun hitabı sırasında insanların dertlerine temas etme gücünde kendini gösteren otoritesidir. İşte bu şekilde gönderici, hem kendisi hem de hitabı için popüler bir taban oluşturma yollarını kolaylaştırır ve böylece hitabı kabul görür ve otoritesi ortaya çıkar.²⁴ Göndericinin bu otoritesini gerçekleştirebilmesi için de zeki olması ve dili, hedef ve gayelerine hizmet edecek şekilde doğru kullanacak beceriye sahip olması gerekir.²⁵

İslam'ın ilk dönemlerinde kaleme alınan tevkî' metinlerinde göndericiler Râşit Halifeler olmuşlardır.

2. Mesajın Gönderildiği Kişi/Hitap Edilen Kişi/Alıcı: Alıcı, hitabın üretilmesinde ikinci tarafı ifade etmektedir. Bu, risaleyi karşılayan kimsedir.

Göndericinin meramını ifade eden hitabın dili ona yöneliktir. Buna binaen o da dolaylı bir şekilde göndericinin, hitabının öge ve kalıplarını seçmesinde rol oynamaktadır. Bu da aynı veya zihnî olarak hazır bulunmasıyla olmaktadır. Alıcının göndericiyle olan eski ilişkileri, onun yanındaki konumu ve hitabını ele aldığı konular, hitabın çözülüp yorumlanmasını sağlaması bakımından etkisini bırakmaktadır.²⁶

Alıcı, "Risalenin kendisine iletildiği cihet ya da şahıstır. Risalenin şifrelerini o çözer, muhtevasını o yorumlar ve manasını o anlar. Alıcı bir kişi olabildiği gibi bir grup insan da olabilir."²⁷

¹⁷ Ebû't-Tâhr Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Ķâmûsu'l-muĶît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), "veka'e" 1/773.

¹⁸ Nureddin el-Yusûfî, *Zehrû'l-Ekem fi'l-Emsâli ve'l-hikem*, thk. MuĶammed Haccî - MuĶammed el-Ahdar (MaĶrip: Dâru's-Sekâfe, 1401), 2/220.

¹⁹ Ömer Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî (el-'Asru'l-'Abbâsî)* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, ts.), 2/45.

²⁰ Ali AĶmed b. Yusuf Ebû Zeyd, *Dirâsetün uslûbiyye fi âşârihi'n-neşriyye* (Kahire: Dârü'l-Maarif, 1997), 77.

²¹ Münîre Fâ'ûr, "Fennü'l-îcâz fi edebî't-tevkî'ât", *et-Turâsu'l-'Arabî Dergisi* 123/31 (Ekim 2012), 87.

²² Roman Jakobson, *Ķadâye's-şî'riyye*, çev. MuĶammed el-Vâlî (MaĶrip: Les Éditions Toubkal, 1988), 27.

²³ İsa Berhûme, "Temessûlâtü'l-luĶa fi'l-Ķitâbi's-siyâsî", *'Âlemu'l-fikr Dergisi*, 1/36 (Temmuz 2007), 124.

²⁴ Abdülhâdî eş-Şehrî, *İstrâtiĶiyâtü'l-Ķitâb: MuĶârebetun luĶaviyye tedâvuliyye* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1985), 238.

²⁵ MaĶmûd Ķaddûm, *TaĶlîlu'l-Ķitâbi'n-nebeviyyi li'l-mer'e: Dirâsetun lisâniyye ictimâ'iyye* (Ürdün: Dâru Kunûzi'l-Ma'rife, 2016), 102.

²⁶ Abdülhâdî eş-Şehrî, *İstrâtiĶiyâtü'l-Ķitâb*, 3.

²⁷ Abdülhâfîz Selâme, *Vesâilu'l-ittişâl ve't-teknûlûciyâ fi't-ta'lim* (Ürdün: Dârü'l-Fikr, 1998), 19.

İslam'ın ilk dönemlerinde tevkî'leri, gereğini yerine getirmek üzere, Râşit Halifelerden alanlar, vali, emirler ve işçiler olmuştur. Bazen de bir talep veya ihtiyacı yerine getirmek üzere alıcılar avam halktan olmuştur.

3. Risale/Hitap/Tevkî': Geçen ögelerin toplanmasından ortaya çıkan meyvedir. Bunlar, kelam ifade eden, dilsel, ilham veren veya başka herhangi bir üslup içeren bir metin olabilmektedir. Bunlar, bu gibi hareketlere veya karşılıklı hitabete dayalı fiillere hazır bulunan ve ikinci tarafa ulaşmak üzere harekete geçen ilham verici mesajları temsil etmektedir. Yine bunlar, sembollerini diğer tarafın, yani alıcının çözebildiği gizli şifreleri de temsil etmektedir.²⁸ Risaleler, "Karşı tarafla bağlantı kurma eyleminin kalbi, göndericiyle alıcı arasında bir ulaşım halkasıdır. Tüm bunlar olmaksızın bağlantı kurma eylemi gerçekleşemez".²⁹ Burada risaleden kastedilen İslam'ın ilk dönemlerinde Râşit halifeler tarafından kaleme alınan tevkî' metinleridir.

1.2. Tevkî'lerin Kaynakları

Bu edebî türde yazılmış en önemli kaynak Endülüslü İbn Abdürabbih'in (öl. 327/938) *el-İkdu'l-ferîd* adlı eseridir.³⁰ Ceşşiyârî'nin (öl. 331/940) kaleme aldığı *Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb* adlı eseri, eski tevkî' kaynaklarından biri olup farklı konularda verilen cevapları içermektedir.³¹ Yine Âbî'nin (öl. 421/1030) *Nesru'd-durr* adlı eserinde bu tarz tevkî'lerden çok sayıda örnekler bulunmaktadır.³²

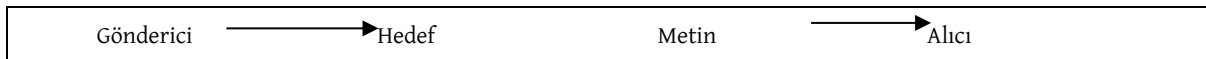
Ebû Mansur es-Seâlibî'nin (öl. 429/1037) *Hâss'u'l-hâss* adlı eseri küçük hacmine rağmen önemli tevkî' kaynaklarından biri sayılmaktadır.³³ Seâlibî de *Letâifu'l-lutf* adlı eserinde az sayıda tevkî'leri bir araya getirmiştir.³⁴ Ona nispet edilen *Tuhfetu'l-vuzerâ* adlı eserde de vezir ve yazarlara ait tevkî'lerin bulunduğu cümleleri bir araya getiren bir fasıl bulunmaktadır.³⁵ Bunlarla birlikte tevkî'leri bir araya getiren en önemli iki modern eser ise, Ahmed Zeki Safvet'in *Cemheretü Resâili'l-'Arab*'i,³⁶ ile Muhammed ed-Durubî ve Salâh Carrâr'ın birlikte kaleme aldıkları *Cemheretü tevkî'âti'l-'Arab*³⁷ adlı eserlerdir.

2. İslam'ın İlk Dönemlerinde Râşid Halifeler Tarafından Kaleme Alınmış Olan Tevkî' Örneklerinin Uygulamalı Tahlili

Hadisçilerin birçok nedene binaen kitaplarını imha etmelerinin kısa vadede her ne kadar faydalı gibi görünse de uzun vadede birçok zararları olmuştur. Bu olumsuz etkiler imha edilen eserlerin miktarı ve değeri ölçüsünde kişiden kişiye maddi ve manevi olarak farklılık göstermiştir. Konumuz açısından düşündüğümüzde, ilk dönem hadis materyallerinin imha edilmesi, bu döneme ait bazı önemli tevkî' metinlerinin de günümüze ulaşmasını engellemiştir. Bununla birlikte az da olsa ilk döneme ait bazı tevkî' metinlerine ulaşma imkânı bulduk. Tevkî' metinlerini aşağıda tabloda görüldüğü gibi gönderici ile alıcı arasındaki ilişkiyi ele alacak şekilde değerlendirmeye tabi tutacağız. Gönderici, tevkî' metnini gönderen kişiyi yani halifeyi; hedef, tevkî' metninde yer alan mesajı; metin, halifenin gönderdiği tevkî' metnini; alıcı, ise göndericinin muhatabını ifade etmektedir.

Tablo 1: Gönderici ile Alıcı Arasındaki İlişki

Bağlam

²⁸ Berhûme, "Temessûlâtü'l-luğa fi'l-hitâbi's-siyâsi", 125.

²⁹ İbrahim Ebu 'Arkûb, *el-İttisâlu'l-insânî ve devruhu fi tefâ'uli'l-ictimâî* (Ürdün: Dâru Mecdulâvî, 1993), 155.

³⁰ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-İkdu'l-ferîd*, thk. Ahmed Emîn (Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1965), 4/205-223.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs b. Abdillâh el-Ceşşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, thk. 'Abdullah İsmail es-Şâvî (Mısır: Matbaatu Ahmed Hanefî, 1938), 205.

³² Ebu Sa'd Mansur b. el-Huseyn el-Âbî, *Nesru'd-durr*, thk. Komisyon (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 7/108-112.

³³ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Hâss'u'l-hâss*, thk. Sâdik en-Nekvî (Haydarabad: Meclisu Dâireti'l-Me'ârifî'l-'Usmâniyye, 1984), 264-293.

³⁴ Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-Seâlibî, *Letâifu'l-lutf*, thk. Ömer el-Es'ad (Beyrut: Dârü'l-Meysere, 1987), 64.

³⁵ Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-Seâlibî, *Letâifu'l-lutf*, *Tuhfetu'l-vuzerâ*, thk. Habib Ali er-Râvî-İbtisâm es-Saffâr (Bağdat: Vizâretü'l-evkâf Matbaatu'l-Ânî, 1977), 144-149.

³⁶ Şafvet, *Cemheretu resâil*, 1/530-531, 4/367-401, 6/133-134.

³⁷ Durubî-Carrâr, *Cemheretu tevkî'âti'l-'Arap* (Ebûzabî: Nâdî Turâsi'l-İmârât, 2001).

Bağlam

2.1. İslam'ın İlk Dönemlerinde Râşid Halifeler Tarafından Kaleme Alınan Tevki' Metinleri

İslam'ın ilk dönemlerine ait ulaşabildiğimiz bazı tevki' örneklerini burada ele alacağız ve bu önemli edebî metinler hakkındaki bilgileri analitik bakış açısıyla değerlendirmeye tabi tutacağız.

2.1.1. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) Hâlid b. Velîd'e (öl. 46/666) Gönderdiği Tevki'

Hâlid b. Velîd, düşman hakkındaki emrini sormak üzere Ebû Bekir es-Siddîk'a Dûmetu'l-cendel'den³⁸ mektup yazınca Ebû Bekir es-Siddîk şöyle tevki' yazmıştır: (أَذُو مِنَ الْمَوْتِ، تُوَهَّبُ لَكَ الْحَيَاةُ) "Ölüme yaklaş ki sana hayat bağışlansın!"³⁹ Metin üzerindeki bağlantı şu şekilde kurulmaktadır:

Hitap (Metin=Tevki') + Gönderici (Ebû Bekir es-Siddîk= Müminlerin emiri) + Alıcı (Halid b. Velîd = Ordu komutanı) İşte bu şekilde; metin, belli bir bağlam içerisinde, belli bir maksadı yani düşmana karşı zaferi ifade etmek üzere göndericinin razı olarak yazdığı şekilde yerine ulaşmıştır.

Halife Ebû Bekir es-Siddîk, komutana Allah yolunda şehadeti sevdirmiş ve fani olan hayata tutunmak ile değerli olan ebedî hayat için koşturmak arasında kıyaslama yapmıştır. Hz. Ebû Bekir'in gönderdiği tevki'in, "Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Bilakis onlar diridirler. Rablerinin nezdinde rızıklandırılır"⁴⁰ ayetinin anlamıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Mezkûr örnekte gönderici, Ebû Bekir es-Siddîk'tır (r.a.). Alıcı, zekâ ve kavrayışıyla meşhur olan Halid b. Velîd (r.a.) olmuştur. O; İslam'ın, bu dini destekleyip, düşmanlarına karşı korumak amacıyla tam bir gönüllülükle kendimizi feda etmeyi hepimize vacip kıldığını bilmektedir.

Örnek tevki', dünya hayatıyla ahiret hayatı arasındaki farkın etrafında dönmekte ve birden fazla delaleti bünyesinde barındırmaktadır. Şöyle ki, söz konusu tevki', bir taraftan şehadeti sevdirmekte, diğer taraftan ise imanı müminlerin kalbine yerleştirmektedir. İşte böylece bu tevki' alıcıyı; yoğunlaşmaya sevk etmekte, ona etkide bulunmakta, onun gözünde ebedî hayat ile dünya hayatının arasını ayırmakta ve bu ikisi arasındaki iki taraflılığı karşılaştırmaktadır.⁴¹

İşte bu veciz kelimelerle Hz. Peygamber'in halifesi, kelamını, şehit olmalarıyla kendilerine ve sonrakilere değerli bir yaşam sunulacağı hakikatine dayandırarak, ashabının kalbine Allah yolunda şehit olma sevgisini ekmek ve dünya işlerini onların gözünde basitleştirmek istemiştir. Halife, bunu da Allah'ın kitabında bulunan "Allah cennet karşılığında müminlerin nefislerini onlardan satın almıştır"⁴² ve benzeri ayetlerden ilham alarak yazmıştır. İşte bu şekilde, Müslümanlar da kanları ve ruhlarını Allah yolunda harcadılar. Onlar, savaşa korkusuzca atılıyorlardı. Ölümün kendilerini ne zaman bulacağını veya kendilerinin ölüme ne zaman denk geleceklerini umursamıyorlardı. Onların kılıç dışında yoldaşları, iman dışında zırhları yoktu. İşte Müslümanların bu cesur tutumları, Allah Teâlâ'nın: "Onlar ki, insanlar kendilerine, 'insanlar size karşı toplandılar, onlardan korkun' dediklerinde bu onların imanlarını artırdı ve 'Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!' dediler"⁴³ ayetine muvafıktır.

Örnek tevki' metni mufarakaya, yani paradoksa dayanmaktadır. Şöyle ki, Halid b. Velîd şerli düşmana karşı kendisini bir eyleme yönlendirmesi amacıyla Ebû Bekir es-Siddîk'a bir mektup yazınca halife, mücahitleri Allah yolunda şehit olma noktasında cesaretlendirmek amacıyla ölümün kuyusuna korkusuzca yaklaşmayı ona emretmiştir. Bunu da şehadette onlar için büyük bir hayat bulunduğu hakikatine binaen ifade etmiştir. Çünkü şehit olmak, devamında ölüm olmayan ebedî bir hayatın başlangıcıdır.

Yukarıda örnek olarak verilen tevki'de, daha sonra gelen Müslümanlar için bir şiar olmuş büyük bir hikmet bulunmaktadır. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in bu tevki'i Hâlid b. Velîd ve diğer ashap tarafından da hoş karşılanmış ve orduları arasında bunun yayılması emredilmiştir.

³⁸ Veya "Dûmâu'l-cendel". Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, el-Bağdâdî eRûmî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beirut: Dâru Sâdir, 1995), 2/487.

³⁹ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Hâşş'u'l-hâşş*, thk. Hasan el-Emin (Beirut: Dâru Mektebeti'l-hayât, ts), 86; Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *Resâilü'l-Câhiz*, thk. 'Abdüselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1384), 2/377; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnu'l-ahbâr* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 208.

⁴⁰ Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 81; Âl-i İmrân 3/169.

⁴¹ Deyyûb, *Huşâsiyyetu'l-ĥitâb fi tevki'âti şadri'l-İslâm*, 211.

⁴² et-Tevbe, 9/111.

⁴³ Âli İmrân, 3/173.

Bu tevkî'de hazif bulundurmaksızın manası lafzından fazla olan icaz-ı kısar sanatı bulunmaktadır. Yani bu ifadenin lafızlarından herhangi birini düşürmek mümkün değildir. “Bu, belâgat ilminin en önemli rükünlerinden biri olan icazın bir türüdür.”⁴⁴ Ebû Bekir es-Sıddîk, detaya girip sözü uzatmaksızın, dinleyicinin kendisini anlamasını sağlayacak kısa ibarelerle meramını ifade etmek suretiyle icazda bulunmuş, Halid b. Velîd'den cesur olmasını ve ordusunun düşmanın üzerine yürümesini istemiştir. Nitekim düşman, önünde gerçek liderler gördüğünde, gerçek anlamda yaşayacağı mağlubiyetten önce psikolojik olarak yenilgiye uğrar. İşte bu şekilde tevkî'in Müslümanları destekleme ve izzet ve şeref içerisinde yaşama şeklindeki meramı, yerini bulmuş olmaktadır. Yukarıda örnek verilen tevkî' iki fiil cümlesinden meydana gelmiştir. Bunları da tıbâk sanatı güzelleştirmiştir. Nitekim ilk cümle *ölüm* ifadesiyle, ikincisi ise *hayat* ifadesiyle bitmiştir. İşte bu şekilde bir kelimeyi karşıt anlamıyla birlikte zikretmek, maksadı ifade eden uzun manayı en ince şekilde özetlemektir. İşte bu, manayı açığa çıkarır ve güçlendirir.

2.1.2. Hz. Ömer'in Sa'd b. Ebî Vakkâs'a Gönderdiği Tevkî

Sa'd b. Ebî Vakkâs, bir emirlik binası inşa ettirmek için izin istemek üzere Ömer b. Hattâb'a Kûfe'den mektup yazınca, Ömer b. Hattâb ona şöyle tevkî yazmıştır: (ابن ما يَسْتُرُ مِنَ الشَّمْسِ وَيَكُنُّ مِنَ الْمَطَرِ)⁴⁵ “Güneşten örtecek, yağmurdan saklayacak bir şey inşa et.”⁴⁶ Bu tevkî' şu bağlamda varit olmuştur: Halife Ömer (r.a.) bir emirlik binası inşa ettirmek için izin istemek üzere Kûfe'den kendisine mektup yazan Sa'd b. Ebî Vakkâs'a cevap yazmış ve cevabının alt kısmına: (ابن ما يَكُنُّ مِنَ الْهَوَاجِرِ وَأَذَى الْمَطَرِ) “Güneşten örtecek, yağmurdan saklayacak bir şey inşa et” veya (ابن ما يَكُنُّ مِنَ الْهَوَاجِرِ وَأَذَى الْمَطَرِ) “Seni öğle sıcakından ve yağmurun sıkıntısından gizleyecek bir şey inşa et.” şeklinde tevkî' yazmıştır.⁴⁷ Bu metin üzerinden bağlantı şu şekilde sağlanmaktadır:

Hitap (Metin=Tekvî') + Gönderici (Ömer b. Hattâb = Müminlerin emiri) + Alıcı (Sa'd b. Ebî Vakkâs = Vali).

Örnek tevkî' metni bir paradoksa dayanmaktadır. Nitekim alıcı beklemediği bir şeyle karşılaşmaktadır. Sa'd b. Ebî Vakkâs emirlik binasını inşa ettirmek için Ömer b. Hattâb'tan izin istemiştir. O, halifenin talebine muvafık olacağını beklemektedir. Halifenin tevkî'i ise gizli ve açık olmak üzere iki yönlü gelmiştir. Açık yönüyle halifenin ifadesi, onun yazın sıcakından, kışın soğuktan koruyacak bir bina inşa etme noktasındaki talebine muvafık gözükmektedir. Ancak ifadenin gizli yönüne göre ise halife devletin hazinesini, yani Müslümanlara ait olan beytülmali korumak istemiştir. Halife, Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan Müslümanların mallarını saçıp savurma durumuna düşüp İslam'ın emrine muhalif olmaması için harcamada aşırıya kaçmaksızın ihtiyaç miktarında tasarrufta bulunmasını istemiştir.⁴⁸ Burada Ömer b. Hattâb'ın (r.a.) kastettiği bina zahit bir kimseyi güneşin sıcakından ve yağmurun eziyetinden koruyan, meblağ konusunda fazla bir miktar ödemedi ve de gösterişe girmeden yaptırdığı binadır. Aksi olan, yani gösteriş için yapılan binalar ise İslam'ın temel kaidelerine muhaliflerdir. İşte müminlerin emiri bu tevkî'i ile bütün İslam beldelerindeki valilerin kendilerine bir metot addedecekleri bir ekonomik kural koymaktadır. Burada söz konusu tevkî', her ne kadar zahirde Sa'd b. Ebî Vakkâs'a yöneltilmiş olsa da, farklı beldelerde görev yapan bütün valilerin de uygulayacağı bir kural niteliğindedir. Bu, zımnında israf ve saçıp savurmayı yasaklayan ve ihtiyacı giderip gayeyi ifa eden şeyle yetinmeyi tavsiye eden bir risaledir. Burada Hz. Ömer, kendisi örnek davrandığı gibi, aile efradından ve valilerinden, bu hususta insanlara liderlik yapmalarını istemiştir. Nitekim onların söz ve eylemleri insanların dikkatini çekmekte olup teba tarafından gözlenmektedir.

Bu tevkî'de gönderici, Müslümanların halifesi Ömer b. Hattâb'tır. Kendisi, güç ve otorite sahibidir. Bu otorite, onun emirler koyup sünnetler meydana getirmesinde kendisini göstermektedir. Bunlara ek olarak; o, fesahat ve beyan sahibidir. Bu sebeple Ömer Faruk, bu tevkî'inde, alıcı üzerinde bir baskı unsuru sayılan yönlendirici stratejisine ve belirli bir işin yapılmasına yönelik yönlendirmesine itimat etmiştir.⁴⁹ Bunu da emir kipi ifade eden ve (ما يَسْتُرُ مِنَ الشَّمْسِ وَيَكُنُّ مِنَ الْمَطَرِ) şeklindeki mevsûle müteallak olarak gelen (ابن) “inşa et” şeklindeki lügavî olarak emir kipiyle yapmıştır. Bunun manası şudur: Bu emir, başı itibarıyla sınırları belli, sonu itibarıyla ise belli şartları olan, muayyen kayıt ve kurallar olmaksızın açık bırakılmış olan bir emir değildir.

⁴⁴ Ahmed b. İbrahim Mustafa Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğatı fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, thk. Yusuf es-Şameylî (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 173.

⁴⁵ كُنُّ، sıcak veya soğuk geri çeviren bina ve meskenlerdir. Kelime fiil olarak وَقَدْ كُنُّنَهُ وَكَانَتْ كُنًّا şekillerinde kullanılır. Hadiste 'gizlemek' anlamında كُنُّنَهُ ifadesi kullanılmıştır. كُنُّنَهُ bir şeyi koruyan herhangi bir şeydir. Bu manada كُنُّنَهُ ifadeleri kullanılır. Fiil formunda ise 'Onu bir sığınağa/meskene koydum' anlamında كُنُّنَهُ فِي كِنِّ كُنُّنَهُ ifadesi kullanılır. كُنُّنَهُ الشَّيْءِ، كُنُّنَهُ وَكُنُّنَهُ، كُنُّنَهُ ifadeleri 'bir şeyi örtmek' anlamında kullanılmaktadır. bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “lekene”, 13/360.

⁴⁶ es-Seâlibî, *Hâşş'u'l-hâşş*, 1/86.

⁴⁷ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 4/206; es-Seâlibî, *Hâşş'u'l-hâşş*, 1/86.

⁴⁸ Deyyûb, *Husûsiyyetu'l-hitâb fi tevkî'âti şadri'l-İslâm*, 209.

⁴⁹ es-Şehrî, *İstrâtiyyâtü'l-hitâb*, 323.

Zikri geçen tevkî'in alıcısı olan Sa'd b. Ebî Vakkâs ise Halife Ömer b. Hattâb döneminin Kûfe valisidir. Tevkî'lerde alıcıya, metnin taşıdığı fikirleri çözmek ve içerisindeki mevcut istekleri incelemek düşer. Nitekim bu yazılarda gönderici ile alıcı arasındaki ilişki amir memur ilişkisidir. Bu tevkî', bilhassa hitabın sahibinin güç, adalet ve emirlerini yerine getirme noktasındaki kudretiyle meşhurken, emre itaat etmemenin getireceği sorumluluğu yüklememesi ve bir ceza veya azledilme gibi bir durumla karşılaşmaması için Sa'd b. Ebî Vakkâs'a, onu kabulle karşılayıp, gerekliliklerini uygulamasını zorunlu kılmaktadır.

Bu tevkî'de icazın iki türü de (icaz-ı hazif ve icaz-ı kısar) görülmektedir. Halife, az sayıda kelimeyle maksadını veciz bir şekilde ifade etmiş; bununla, bina yapma noktasında aşırı gitmemeyi ve bina yapma ve ihtişam noktasında israf derecesine girmemeyi kastetmiştir. Bina yapmanın amacı açıktır. O da sıcak ve soğuktan korunmaktır. Bu sebeple Halife, binaların bu miktarda olmasını ve bunu aşmamasını tavsiye etmiştir. Hz. Ömer'in ifadesinde yine icaz-ı hazif de görülmektedir. Nitekim kendisi, makablinin delaleti sebebiyle emir fiilini hazf etmiştir. Kelamın takdiri şu şekildedir: (ابن ما يستر من الشمس وابن ما يكرّ من المطر) Burada icaz sebebiyle ikinci fiil hazf edilmiştir. Kelamın takdiri diğer ihtimalde ise: (ابن ما يستر من أشعة الشمس وحرها ويقى ويحمي من المطر) şeklindedir.

Görüldüğü üzere bu tevkî', bu gibi metinlerde bulunan meşhur özellikleri cem etmiştir. Bunları; yoğunlaşma, kastedilen manayı ifade etmeye odaklanma, etkide bulunma, edebî eğilim, açık fikirlilik, kapalıktan sakınma ve manevi ta'kîdden uzak durma şeklinde özetlemek mümkündür. Bunlara ek olarak, bu hitap, Râşit Halifeler döneminde hayatın ortaya koyduğu realist hitap türüne dâhil olmakta ve Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdeki ilahi vahyi ifade eden hitaplara boyun eğme, onlarla doğruya erişme ve onların gerekliliklerini uygulamaya da uymaktadır.

2.1.3. Hz. Ömer'in (r.a.) Mısır valisi Amr b. Âs'a Gönderdiği Tevkî'

Ömer b. Hattâb, Amr b. Âs'tan gelen bir mektuba şu şekilde tevkî'de bulunmuştur: (كن لرعتك كما تحب أن يكون أميرك) "Emirinin nasıl olmasını istiyorsan sen de tebaana karşı öyle ol!"⁵⁰ Bu, Ömer b. Hattâb'tan, Amr b. Âs'a yönelik bir tevkî' olup kendisi bu tevkî'inde onu, verdiği misal ile amel etmeye teşvik etmektedir. Metin üzerindeki bağlantı şu şekilde kurulmaktadır: Hitap (metin = tevkî') + Gönderici (Ömer b. Hattâb = Müminlerin emiri) + Alıcı (Amr b. Âs = Mısır Valisi). Bu şekilde metin, Müminlerin emirinin razı olduğu şekilde belli bir bağlam dâhilinde, yine onun belirlediği bir amacı gerçekleştirmek üzere yerine ulaşmıştır.

Bu tevkî'de gönderici, Müslümanların halifesi Ömer b. Hattâb'tır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kendisi, güç ve otorite sahibidir. Bu otorite, onun emirler koyup sünnetler meydana getirmesinde kendisini göstermektedir. Bunlara ek olarak; o, fesahat ve beyan sahibidir. Bu sebeple Ömer Faruk, bu tevkî'inde yönlendirici stratejiye itimat etmiştir. Bu strateji, göndericinin maksadını açık bir şekilde ifade etmekle nitelenmektedir. Maksadın açık olması da alıcıda, iletilen mesajın içerdiği hedefe dair bir şaşkınlık oluşmamasını sağlamaktadır. Şüphe yok ki, hitabın kapalı veya birden fazla manaya yorumlanmasının mümkün olması durumunda alıcı göndericinin gayesini yerine getiremeyecektir.⁵¹

Alıcıya gelince; bu örnekte hitaba muhatap olan Ömer b. Hattâb zamanının Mısır valisi olan Amr b. Âs'tır. Kendisi, yüce bir sahabî, tecrübeli bir lider, güvenilir bir elçi ve mesajların amaç ve gayelerini idrak edebilen iyi bir yöneticidir. Bu yazılarda gönderici ile alıcı arasındaki ilişki amir memur ilişkisi olduğu için onun bu tevkî'i kabulle karşılayıp gerekliliklerini uygulaması zorunludur.

(كن لرعتك كما تحب أن يكون أميرك) "Emirinin nasıl olmasını istiyorsan sen de tebaana karşı öyle ol!" ifadesi, sayılı kelimelerden oluşan bir tevkî' olup Müminlerin emiri Ömer b. Hattâb'ın dile döktüğü hedefi gerçekleştirmektedir. Burada icaz söz konusudur ve bu icaz nefislere sevimli gelmektedir.

Görüldüğü üzere bu tevkî', bu gibi metinlerde bulunan meşhur özellikleri cem etmiştir. Bunları; yoğunlaşma, kastedilen manayı ifade etmeye odaklanma, etkide bulunma, edebî eğilim, açık fikirlilik, kapalıktan sakınma ve manevi ta'kîdden uzak durma şeklinde özetlemek mümkündür. Bunlara ek olarak, bu hitap, Râşit Halifeler döneminde hayatın ortaya koyduğu realist hitap türüne dâhil olmaktadır.

İşte bu şekilde Müminlerin emiri, detaya girip sözü uzatmaksızın, kastedilen manayı eda edecek kısa ibarelerle meramını ifade etmek suretiyle icazda bulunmuştur. Müminlerin emiri, Amr b. Âs'tan kendisine verilen makam hususunda emin olmasını, insanlara lütufta bulunmasını, mazluma yardım edip zalimden öç almasını, kibir ve gururdan uzak durmasını ve insanlardan biri gibi olup herhangi bir konuda onlardan ayrışmamasını istemiştir. Yine bu ifadede icaz-ı hazf de söz konusudur. Nitekim Halife, makablinin kendisine delalet etmesi sebebiyle ibareden câr ve mecrûru hazf etmiştir. Kelamın takdiri ise: (كن لرعتك كما تحب أن يكون)

⁵⁰ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 4/287.

⁵¹ eş-Şehrî, *İstrâtiyyâtul-hittâb*, 327.

لك أميرك) şeklindedir. Bu tevkî'de icazın iki türünü de (icaz-ı hafız ve icaz-ı kısar) görmekteyiz. "İcaz-ı hafız, mananın lafızdan fazla olması ve kelamdan bir şeyin silinmesinin mümkün olmamasıdır. Buna belâğî icaz da denir."⁵²

2.1.4. Hz. Osman'ın (r.a.) Mervân b. Hakem'e Yazdığı Tevkî'

Osman b. Affân (r.a.) kendisine Mervân b. Hakem'i şikâyet eden ve boyunlarının vurulmasını emrettiğini söyleyen kavme şu şekilde tevkî' yazmıştır: (فَإِنْ عَصَوْكَ فُقُلْ إِيَّيَّ بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ) "Eğer sana isyan ederlerse 'Ben, sizin yaptıklarınızdan beriyim,' de".⁵³

Ebû Mansur şu sözleriyle es-Se'âlibî bu tevkî'i efendimiz Ömer b. Hattâb'a (r.a.) nispet etmiştir: "Ona Mısır ahalisinden bir grup Mervân b. Hakem'i şikâyet ettikleri bir mektup yazdılar. O da onlara yazdığı mektuba: (فَإِنْ عَصَوْكَ فُقُلْ إِيَّيَّ بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ) "Eğer sana isyan ederlerse 'Ben, sizin yaptıklarınızdan beriyim' de"⁵⁴ şeklinde tevkî' yazdı."⁵⁵ Bu tevkî'de halife, şu ayetin içerdiği manayı dile getirmek istemiştir:

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Ey Muhammed! Kendilerini uyarmanı emrettiğim yakın akrabaların sana isyan eder ve putlara ibadet edip Rahman'a şirk koşmak dışında bir şeyi kabul etmezlerse, onlara, Sizin putlara ibadet etmek ve mahlûkatı yaratana isyan etmek türünden 'yaptıklarınızdan beriyim, del!'"⁵⁶

Âlûsî (öl. 1270/1854) ayetin tefsirinde şöyle demiştir:

"Zahir olan, (عَصَوْكَ) ifadesindeki merfû zamirin Nebi (s.a.s.) tarafından uyarılanlara dönmesidir ki bunlar da onun aşiretidir. Yani ayetin manası şu şekildedir: 'Eğer onları uyarmandan sonra sana isyan eder, tabi olmazlarsa onlara 'Ben sizin yaptıklarınızdan' veya 'Allah'tan başkasına dua etmenizden beriyim' de' Ayetin bağlamının mefhumu da zamirin kâfirlere dönmesini caiz kılmaktadır. Yine, ayette geçen bu zamirin peygambere tabi olan Müminlere döndüğü de söylenmiştir. Bu durumda ise ayetin manası şu şekilde olmaktadır: "Ey Muhammed! Eğer onlar, seni tasdik edip sana iman ettikten ve görüşlerine katıldıktan sonra hükümler ve İslâm'ın fer'leri konusunda sana isyan ederlerse 'Ben, sizin yaptığınız isyanlardan beriyim' de; yani, buna razı olmadığını göster ve bunu reddet!"⁵⁷

Tevkî'de geçen (فَإِنْ عَصَوْكَ فُقُلْ إِيَّيَّ بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ) cümlesi, âyet-i kerime olup, Mervân b. Hakem'i şikâyet eden bir kavme Hz. Osman tarafından yazılan yazıyı ifade etmektedir.

Ayetin zahiri Allah'ın emirlerine ve yeni dinin kural ve yasalarına davet etmektedir. Bu tevkî' yazıldıktan sonra Mervân b. Hakem'in durumu o veya bir başkası tarafından kendisine yapılan muhalefeti ortadan kaldıran Allah'a havale edilmiştir. Halife, bu tevkî'i ile dolaylı bir şekilde ona İslâm'ın esaslarının dışına çıktığından haberdar olduğunu bildirmiş ve onu doğru yola geri çevirecek olan yolu ona sunmuştu. Bu tevkî', alametlerin buluşma noktası ve haber verme ve öğretme şeklindeki iki önemli görevi haiz olan hitabî diyaloglardan sayılmaktadır. Tevkî', dinî manalar taşıyan siyasi bir hitapla ileri derecede yoğunlaşması ve konuyu edebî istismara açık bırakacak ilham verici niteliği sayesinde edebî hitaba dönüşmektedir. Bu şekilde de tevkî'lerdeki diyalogların yapıcı diyaloglar olduğu kesin bir şekilde ortaya konulmaktadır. Yapıcı diyaloglar ise her bilginin temelini teşkil etmektedir.⁵⁸

Metin üzerindeki bağlantı şu şekilde kurulmaktadır: Hitap (metin = tevkî') + Gönderici (Osman b. Affân = Müminlerin emiri) + Alıcı (Mervân b. Hakem = Vali) İşte bu şekilde metin, Müminlerin emirinin razı olduğu şekilde belli bir bağlam dâhilinde, yine onun belirlediği bir amacı gerçekleştirmek üzere yerine ulaşmış olmaktadır.

Görüldüğü üzere burada tevkî', Kur'an'dan bir ayetin bir cüzü üzerinden varit olmuştur. Hakikatte bu da tevkî' ashabının adet edindiği bir durumdur. Nitekim Kur'an-ı Kerim birçok tevkî'in asıl kaynağı olmuştur. Burada ayet-i kerime bir istihsân ya da bir manayı desteklemek üzere varit olmamıştır. Ayet, burada bizzat tevkî'in kendisidir. Onunla birlikte bir hikmet ya da ondan öte bir hikmet yoktur. Ayet, burada tevkî' içerisine tazmin edilmiş değildir. Aksine, burada ayet-i kerime bizzat tevkî'in bir parçası ve mührü olmuştur. Bu, kısa ama Müslümanlar arasında bilinen bir ayet olup kelime oyunu yapıp direktmeksizin tutumunu ve nihai görüşünü ifade etmektedir.

⁵² Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğatı*, 198.

⁵³ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 4/287; Şafvet, *Cemheretü resâil*, 1/530.

⁵⁴ eş-Şuarâ 26/216.

⁵⁵ eş-Seâlibî, *Hâşş'u'l-hâşş*, 1/86.

⁵⁶ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1420), 19/411.

⁵⁷ Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, thk. Ali 'Abdülbârî' Atiyye (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 10/133

⁵⁸ Deyyûb, *Husûsiyyetu'l-hitâb fi tevkî'âti şadri'l-İslâm*, 205.

Kur'an'ın edebî tevkî' sanatına, özellikle de İslam devletinin doğuşu sırasında bariz bir etkisi olmuş ve tevkî'in Kur'an'ın manalarıyla olan irtibatı ve onun belâgat ve üslup parıltıları artmıştır. Kur'an, misal almak isteyenler için bir icaz örneğidir. Yine Kur'an isteyenler için uzun açıklamalar, tefsirler ve izahları bünyesinde barındırmaktadır.

Kur'an'ın etkisi, onun bazı ayetlerinin, üzerine ekleme yapılmaksızın tevkî' olarak kullanılmasında kendini göstermektedir. Nitekim ayetler maksada derin bir şekilde delalet etmektedirler.

Kur'an-ı Kerim ayetleri, gece gündüz demeden okunmaktaydı. İnsanlar devamlı onu okuyor, ders yapıyor ve birçok yerde onu örnek alıyorlardı. Çünkü onda tabi olunması gereken bir düstur, peşinden gidilmesi gereken bir fasih Arapça bulmuşlardı. Onun belâğat üslupları, ediplerin yazıları ve şairlerin nazımları üzerine kurulmuş olan açık tesirini görmemize şaşmamak gerekir.⁵⁹

Bu ayette manada bir ihlal bulunmaksızın icaza dayanan belâğî hitap ön plana çıkmaktadır. Nitekim Halife, bu ifadesinde maksadını, alıcının anlamasını sağlayacak az sayıda kelimeyle veciz bir şekilde ortaya koymuştur. Bu da akrabalık ilişkilerini kesmek dışında onların yaptığı amellerin hepsinden beri olduğunu ifade etmektedir. Nitekim herhangi bir toplumun yaptığı işlerden beri olduğunun ifade edilmesi onlarla tümünden ilişkilerin kesilmesi anlamına gelmemektedir. Aksine, yaptıklarından pişman olup rüşte dönmelerini sağlamak için onlara devamlı surette nasihat etmek gerekir. İşte bu, Allah'ın, kendisine isyan eden kavmine, kendilerinden beri olduğunu söylemesini emrettiği peygamberine olan buyruğudur. Halife de aynı şekilde buna kıyasta bulunmuş ve Mervân b. Hakem'in zulmünü şikâyet eden kavme yazdığı mektupta (فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ) "Eğer sana isyan ederlerse 'Ben, sizin yaptıklarınızdan beriyim' de." ayetiyle tevkî' yazmış, bağı koparmayı emretmemiş, kötü amellerinden beri olduğunu ifade etmelerini emretmiştir.

2.1.5. Hz. Osmân'ın (r.a.) Fakirlikten Şikâyet Eden Bir Adama Yazdığı Tevkî'

Osmân b. Affân (r.a.) fakirlikten şikâyet eden bir adamın kıssasına şu tevkî'de bulunmuştur: (قد أمرنا لك بما يقيمك، وليس في مال) "Seni ikame edecek kadar malın sana verilmesini emrettik. Bununla birlikte Allah'ın malında israfçıya bir fazilet yoktur."⁶⁰

Halife Osman (r.a.) ihtiyaç sahibi bir kimsenin kendisine gönderdiği mektuba yazdığı cevabın alt kısmında şu şekilde tevkî'de bulunmuştur: (قد أمرنا لك بما يقيمك، وليس في مال الله فضل للمسرف) "Seni ikame edecek kadar malın sana verilmesinin emrettik. Bununla birlikte Allah'ın malında israfçıya bir fazilet yoktur."

Metin üzerindeki bağlantı şu şekilde kurulmaktadır: Hitap (metin = tevkî') + Gönderici (Osman b. Affân = Müminlerin emiri) + Alıcı (ihtiyaç sahibi = avam halktan biri). İşte bu şekilde metin, Müminlerin emirinin razı olduğu şekilde belli bir bağlam dâhilinde, yine onun belirlediği bir amacı gerçekleştirmek üzere yerine ulaşmış olmaktadır.

Örnek tevkî' metni, mufarakaya yani paradoksa dayanmaktadır. Şöyle ki, alıcı beklediği bir şeyle karşılaşmaktadır. Kendisi Müminlerin emiri Osman b. Affân'a fakirlik ve muhtaçlığını şikâyet etmekte ve onun kendisine, fakirlikten korkmayan kimse gibi başta bulunacağını düşünmektedir. Bununla birlikte Halifenin tevkî'i gizli ve açık olmak üzere iki yönlü gelmiştir. Açık yönüyle Halife ölmeyeceği kadar onun ihtiyaçlarını ona vermektedir. Gizli yönüyle ise beytü'l-malin sorumlusunu israftan sakınmaya, Müslümanların beytü'l-malini korumaya, israfa ve savurganlığa girmeksizin, hibede abartıya da kaçmaksızın yalnızca ihtiyaç miktarı kadar tasarrufta bulunmaya yönlendirme söz konusudur.⁶¹

Müminlerin emirinin yukarıda zikredilen tevkî'i ile valilerin kafalarının karıştığı durumlarda takip edecekleri ekonomik bir kural tesis edilmiş olmaktadır. Bu sebeple bu tevkî', her ne kadar zahirinde bu ihtiyaç sahibi adama yöneltilmiş olsa da hangi türde olursa olsun ihtiyaç sahibi herkese yöneltilmiş sayılmaktadır. Bu, zımında Müslümanların beytü'l-malini koruma, harcama esnasında israf ve savurganlıkta bulunmama, ihtiyacı giderecek, amacı gerçekleştirecek miktarla yetinmeye teşvik etmektedir.

Görüldüğü üzere bu tevkî', bu gibi metinlerde bulunan meşhur özellikleri cem etmiştir. Tevkî'ler çok kısa edebî metinler olduğu için kastedilen manayı ifade etmeye odaklanma, etkide bulunma ve edebî eğilim bu türün en bariz özelliklerinden sayılmaktadır. Yine bu türün en bariz diğer özellikleri semboller kullanmak, paradoksa dayanmak, metinlerarasılığa başvurmak ve her metni kültür seviyesine göre yorumlayacak olan alıcının zekâ seviyesine hitap etmektir.⁶²

⁵⁹ Tâhâ Muhsin, "el-Ķur'ânu ve't-tevkî'" *Mecelletü Câmîatu Musul*, Külliyyetü'l-Âdâp (Haziran, 1975).

⁶⁰ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 4/287.

⁶¹ Deyyûb, *Husûsiyyetu'l-ĥitâb fi tevkî'âti şadri'l-İslâm*, 205.

⁶² eŞ-Seâlibî, *Ĥâşş'u'l-ĥâşş*, 1/86.

(قد أمرنا لك بما يقيمك، وليس في مال الله فضل للمسرف) “Seni ikame edecek kadar malın sana verilmesini emrettik. Bununla birlikte Allah’ın malında israfçıya bir fazilet yoktur.” Bu tevkî’de müminlerin emiri, meramını kısa ibarelerle ifade etmek suretiyle icazda bulunmuş ve bu şekilde hibede israf derecesine düşmemeyi amaçlayarak icâz-ı hazfta bulunmuştur. “Sana sadece seni ikame edecek kadarının verilmesini emrettik. O, bu sınırı geçmeyecektir.” ifadesinden de anlaşılacağı üzere hibede bulunmanın gayesi açık ve bellidir.

2.1.6. Hz. Hüseyin’in Babası Hz. Ali’ye (r.a.) Yazdığı Tevkî’

Hz. Hüseyin, Hz. Ali’ye Osman b. Affân ile ilgili bir meselede bir mektup yazmış, Hz. Ali (r.a.) da ona şu şekilde tevkî’ yazmıştır: (رَأَى الشَّيْخَ حَيْرٌ مِنْ مَشْهَدِ الْعَلَامِ) “İhtiyarın görüşü, çocuğun gözle görmesinden hayırlıdır.”⁶³

Sahbân Vâil şöyle demiştir: “Akıl tecrübeyledir. Çünkü içgüdünün aklı deneyimin aklına bir basamaktır.” Ali b. Ebî Tâlib de bu sebeple (رَأَى الشَّيْخَ حَيْرٌ مِنْ مَشْهَدِ الْعَلَامِ) “İhtiyarın görüşü, çocuğun gözle görmesinden hayırlıdır.” demiştir. Akıllı kişiye düşen konuşma anını bilmesi, dilini tutması ve kendi işine yönelmesidir.

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: “Akıllı kimsenin dili kalbinin arkasındadır. O, konuşmak istediğinde düşünür. Söyleyeceği şey lehine ise söyler, aleyhine ise susar. Ahmak kimsenin kalbi ise dilinin arkasındadır. O da bir şey söylemek istediğinde söyler. Bir şey onun lehine ise susar, aleyhine ise söyler.”⁶⁴

Bir meselde şöyle denilmektedir: “Kadim yolla rekabet et veya bırak!” Yani savaş yaptığında yaşı ilerlemiş ve tecrübe sahibi kimselerden yardım al. Çünkü ihtiyarın görüşü çocuğun gözle görmesinden hayırlıdır. Müminlerin Emiri Ali b. Ebî Tâlib verilen tevkî’i oğlu Hüseyin’in –Hasan olduğu da söylenmiştir– Hz. Osman ile ilgili bir konuda kendisine yazdığı mektuba cevap olarak yazmıştır. Metin üzerindeki bağlantı şu şekilde kurulmaktadır: Hitap (metin = tevkî’) + Gönderici (Ali b. Ebî Tâlib = Müminlerin emiri) + Alıcı (Hüseyin b. Ali = oğlu) İşte bu şekilde metin, Müminlerin emirinin razı olduğu şekilde belli bir bağlam dâhilinde, yine onun oğluna ulaşmasını istediği belli bir amacı gerçekleştirmek üzere yerine ulaşmış olmaktadır.

Tevkî’lerde bulunan en güzel şey muhtemelen bu yazıların alıcıya büyük bir değer atfetmesidir. Nitekim tevkî’i yazan kimse belli bir derecede zekâsını ortaya koymakta, bu da bilmukabil alıcı tarafından tevkî’in anlaşılabilmesi için aynı zekâyı gerekli kılmaktadır.

Müminlerin emirinin oğluna yazdığı bu tevkî’i, şunları ihtiva etmektedir: Müminlerin emiri, murad ettiği bir konuda oğluyla diyalog kurmuş ve onun; yaşlıların, görüşleri ne olursa olsun hayatları boyunca karşılaştıkları çok sayıda tecrübeleri sebebiyle doğruya isabet etmeye daha yakın olduklarını anlamasını sağlamıştır.

Tevkî’ler çok kısa edebî metinler oldukları için kastedilen manayı ifade etmeye odaklanma, etkide bulunma ve edebî eğilim onların en bariz özelliklerinden sayılmaktadır. Bunlar da tevkî’ hitaplarının içeriğinden konuşmayı bizlere mümkün kılmaktadır.

Görüldüğü üzere bu tevkî’, bu gibi metinlerde bulunan meşhur özellikleri cem etmiştir. Bunları, yukarıdaki tevkî’de güdülen düşünceler noktasında; kastedilen manayı ifade etmeye ileri düzeyde odaklanma, mana üzerinden meydana gelen edebî eğilim ve ileri derecedeki açık fikirlik şeklinde özetlemek mümkündür.⁶⁵

Bu tevkî’de de yine icaz-ı kısar bulunmaktadır. Nitekim Ali (r.a.), oğlundan anlamasını istediği hususu kastedilen manayı ifade edecek kısa ve veciz ibarelerle ifade etmek suretiyle icazda bulunmuştur. Hz. Ali, oğluna, yaşça büyük olanların İslam nezdinde saygıyı hak ettiklerini ifade etmiştir. Onun yüce konumu ve Müslümanların halifesi oluşu bir tarafa asla onun değerini hafife almak caiz değildir. İşte bu, Hz. Ali’nin oğluna, büyüklere saygı gösterilmesi hususunda verdiği bir derstir. Özellikle de bu dersi veren, yüce bir konuma sahiptir. Hz. Ali’nin bu tevkî’i, Nebî’nin (s.a.s.) şu hadisine dayanmaktadır: “Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen, iyiliği emredip kötülükten nehiy etmeyen bizden değildir.”⁶⁶

Hikmet, tecrübenin arttırdığı bir tevkî’dir. Hikmet sahibini içindeki itici güç nasihat etmeye, tecrübesini ifade etmeye, az sayıda kelime ve meramını ifade eden sağlam ibarelerle geçmiş nesillerin deneyimlerini, yaşamaya ve hayatla ilgili işlere dair haberleri gelecek nesillere ileten ögüdüne yoğunlaşmaya yönelir.⁶⁷

⁶³ eş-Seâlibî, *Hâşş’u’l-hâşş*, 1/86.

⁶⁴ İbn ‘Abdürabbih, *el-İkdu’l-ferîd*, 2/104.

⁶⁵ Deyyûb, *Husûsiyyetu’l-ĥitâb fi tevkî’âti şadri’l-İslâm*, 211.

⁶⁶ Muhammed b. ‘İsâ Tirmizî, *el-Câmi’u’l-kebîr Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1988), 3/386.

⁶⁷ ‘Ali Aĥmed b. Yusuf Ebû Zeyd, *Dirâsetün uslûbiyye fi âşârihi’n-neşriyye* (Kahire: Dârü’l-Maarif, 1997), 82.

2.1.7. Hz. Ali'nin (r.a.) Husayn b. Munzir'e Yazdığı Tevkî'

Husayn b. Munzir, Siffin Savaşı'nda Hz. Ali'ye: "Ey Müminlerin emiri! Rabî'a'da kılıçlar hızlandı. Özellikle de onlardan köle olanlarda" deyince Müminlerin emiri ona, (بَقِيَّةُ السَّيْفِ أُمَّيْ عَدَدًا) "Kalan kılıçlar sayı bakımından daha bitiricidir." metnini içeren bir tevkî' göndermiştir.⁶⁸ İbn Abdürabbih'in naklettiği ikinci rivayette ise (بَقِيَّةُ السَّيْفِ أُمَّيْ عَدَدًا، وَأَطْيَبُ وِلْدًا) "Kalan kılıçlar sayı bakımından daha bereketli, asker bakımından daha iyidir." demiştir.⁶⁹

Yukarıda geçen tevkî'in metni (بَقِيَّةُ السَّيْفِ أُمَّيْ عَدَدًا) "Kalan kılıçlar sayı bakımından daha bitiricidir." şeklindedir. Metin üzerindeki bağlantı şu şekilde kurulmaktadır:

"Zikri geçen tevkî' tasvire dayanmakta ve gerçek anlamından uzaklaşmayı temsil etmektedir. Çünkü mana itibariyle hayal ve vakıyı aşmakta, yoğunlaşma, sembol kullanma ve etkide bulunmaya dayanmaktadır. Şiir olsun nesir olsun şiir özelliği taşıyan her yazı türünde şiir özelliği bulunmaktadır. Bu da birkaç unsurun bir araya gelmesiyle meydana gelmektedir. Tasvirde bulunma, manaya yoğunlaşma, okuyucuya etki etme ve paradoksal anlatım bu unsurlardandır. Bu unsurlar da zikri geçen tevkî'de bulunmaktadır. Nesir ve şiirin özelliklerini bir araya getiren bu üslup özellikle de Arapların belâgat ehli olduğu da göz önünde bulundurulduğunda alıcının ufkunu genişleten bir saha sayılmaktadır. Bu şekilde metnin düşüncesi zihinlerde daha da sabit kılınmakta ve alıcı tevkî'in gayesini anlama noktasında keşfe teşvik edilmektedir."⁷⁰

(بَقِيَّةُ السَّيْفِ أُمَّيْ عَدَدًا) ifadesi, kanaatimizce paradoksa dayanan bir tevkî'dir. Nitekim Hüseyin b. Münzir Rabî'a'da çok sayıda insanın ölmesinden yakınmaktadır. Bu, insanlardan çoğunun bu çarpışmada öldükleri anlamına gelmektedir. Ancak Müminlerin emirinin gönderdiği tevkî', Hüseyin'in beklediğinden farklı bir şekilde gelmiştir. Zira o, halifenin kendilerine bir destek göndereceğini veya kendilerini kalanları kurtaracak bir hamle geliştirmeye yönelteceğini ummuştur. Müminlerin emirinin cevabı ise "Kalan kılıçlar sayı bakımından daha bitiricidir." şeklinde olmuştur.

Zikredilen metinde bir paradoks bulunmaktadır. Savaşa gidenlerin çoğu, savaşta mahir kimselerdir, yani seçkin kişilerdir. Savaşa katılanlar, canlarını cennet karşılığında Allah'a sattıkları için, Allah'a da en yakın olanlardır. Böyle bir anlayışa sahip cesur kişilerin nezdinde hayat ve ölüm birdir. Kendilerine şerefli bir hayat ya da ardından ebedî cennetin vaat edildiği ölüm vardır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Allah, müminlerden cennet karşılığında mallarını ve canlarını satın almıştır..."⁷¹ Hz. Ali'nin gönderdiği tevkî', yeni asker göndermeyi reddetmektedir. Böylece düşmana karşı cesurca çarpışan bu az sayıdaki Müslümanlar savaşta şehit olsalar da, Allah'ın onlara vaat ettiği cennete kavuşacaklardır. Geride kalıp savaşa katılmayanlar ise neslin devamına katkı sağlayacaklardır. Böylece Müslümanlar nicelik bakımından artacak, nitelik bakımından da temiz ve bereketli bir geleceğe sahip olacaklardır.

Sonuç

Bu araştırma, Hulefâ-yi Râşidîn'in (r.a.) tevkî' örneklerindeki delalet ve analitik bağlamları incelemiştir. Araştırma neticesinde tevkî'lerin manaya odaklanma ve yoğunlaşma şeklinde bir kalıp etrafında dönen, süzülmüş güzel lafızlara ve lafzın açıklığı ve mananın edebî yönünü cem eden üretken ve canlı bir dil meydana getirme noktasında ilham kaynağı niteliğindeki kelimelere dayanan ve böylece mesel konumuna giren faydalı cümleler olduğu ortaya çıkmıştır.

Halifelerin tevkî' metinlerini, söz konusu metinlerin bağlamları ve üretim sahalarıyla uyumlu olacak şekilde; bilgelik, ikna, îcâz, telkin, yoğunlaşma, açık fikirlilik ve kapalıktan kaçınmayla birlikte bir hedefe uygun olarak oluşturdukları görülmüştür. Bu şekilde de onlar, birçok siyasi ve toplumsal meseleyi çözme noktasında bu tevkî'leri belli bir hedef doğrultusunda kullanmışlardır.

Râşit Halifeler, tevkî' sanatının yayılmasına katkı sağlamışlardır. Bu da Araplara ait asil bir nesir sanatının hayır kapılarını açmıştır. Tevkî'ler, İslam'ın ruhunu taşımış ve yazarlarının adalet, kararlılık ve ilim noktasında gizli kalan kişisel yönlerini ortaya koymuştur.

⁶⁸ eş-Seâlibî, *Hâşş'u'l-hâşş*, 1/86.

⁶⁹ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 1/94.

⁷⁰ Deyyûb, *Husûsiyyetu'l-hitâb fi tevkî'âti şadri'l-İslâm*, 211.

⁷¹ et-Tevbe 9/111.

Tevkî'ler, İslam devletindeki siyasi durumu en doğru şekilde tasvir etmişlerdir. Bu, halife ve valilerin tevkî'lerinin içerdiği birçok fikri sahada kendini göstermektedir. Bunlar, halife ile tebaasının ve valiler ile işçilerinin ilişkilerini tasvir etmişlerdir. Tevkî'ler, adalete, istikamete, işlerin yönetilmesine ve hikmete davet etmişlerdir.

Geçen ifadelerimizden şunları mülâhaza etmekteyiz: Tevkî'ler, Râşit halifelerden, ediplerin belâgati, veciz ifade ve doğruya isabet gibi vasıflarla miras kalmıştır. Bunlar, Kur'an'dan, mesellerden ve hikmetten alınmış ifadelerdir. Hadis-i şerif ve Arap şiirinden ilham alınarak yazılmış tevkî'lere denk gelmemekteyiz. Bu da bu asırdaki tevkî'lerin çoğunun zayı olduğunu göstermektedir.

Yukarıda tahlil edilen tevkî'ler, halife ile tebaasının arasındaki güçlü bağı ortaya koymaktadır. Onlar, savaş ve beldelerin valiliği hakkında halifeye danıştıkları gibi, bina inşa edilmesi ve devlet işleri hakkında da danışmışlardır. Sonraki asırlarla karşılaştırıldığında İslam'ın ilk döneminde kaleme alınan tevkî'lerin son derece az olduğu görülmektedir. Belki de bunun sebebi bu edebî sanatın o zamanlar başlangıç evresinde bulunmuş olmasıdır. Tevkî'ler, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren bilinen edebî türlerdir. İlk tevkî' yazan halife ise Hz. Ebû Bekir olmuştur.

Kaynakça

- Ahmed Zeki Şafvet. *Cemheretü resâilil-'Arap fi 'Uşûri'l-'Arabiyyeti'z-Zâhira*. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî. ts. Âlûsî, Şihâbuddîn Maḥmûd. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Ḳur'ânî'l-'azîm ve's-Seb'i'l-meşânî*. thk. Ali 'Abdülbarî' Atiyye. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1415.
- Berhûme, İsa. "Temeşşûlâtü'l-luğa fi'l-ḥitâbi's-siyâsî". *'Alemlü'l-Fikr Dergisi* 1/36, (Temmuz 2007), 117-162.
- Demirayak, Kenan. "Arap Edebiyatında Bir Edebi Nesir Türü Olarak Tevki'at". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 0/22 (Ocak 2013), 169-183.
- Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe. *Uyûnü'l-aḥbâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1418.
- Deyyûb, Semer. "Ḥusûsiyyetu'l-ḥitâb fi tevkîâtî şadri'l-İslâm". *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-luğabiyye ve'l-edebîyye* (Haziran 2014), 201-215.
- Ebû 'Arkûb, İbrahim. *el-İttisâlu'l-insânî ve devruhu fi tefâ'uli'l-ictimâ'*. Ürdün: Amman, Dâru Mecdulâvî, 1993.
- Ebû Zeyd, Ali, Ahmed b. Yusuf el-Kâtib el-Vezîr. *Dirâsetün uslûbiyye fi âşârihi'n-neşriyye*. Kahire: Dârü'l-Maarif, 1997.
- ed-Durubî, Muhammed-Cerrâr, Şalâh. *Cemheretü tevkî'âtî'l-'Arap*. Ebûzabâ: Nâdî Turâsî'l-İmârât, 2001.
- el-Âbî, Ebu Sa'd Manzûr b. el-Hüseyn. *Nesru'd-Durr*. thk. Komisyon. Kahire: *el-Heyetu'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitap*, 1990.
- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *Resâilü'l-Câhiz*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1384.
- el-Ceşşiyârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs b. Abdillâh. *el-Vuzerâ ve'l-Küttâb*. thk. Abdillâh İsmail es-Şâvî. Mısır: Matbaatu Ahmed Hanefî, 1938.
- el-Yusûf, Nûruddîn. *Zehrü'l-Ekem fi'l-Emsâli ve'l-hikem*. thk. Muhammed Haccî, Muhammed el-Ahdar. Mağrip: Dâru's-Sekâfe, 1401.
- eş-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail. *Hâşş'u'l-hâşş*. thk. Sâdık en-Nekvî. Hindistan: Meclisu Dâireti'l-Me'ârifî'l-'Usmâniyyeti bi Haydarâbâd, 1984.
- eş-Seâlibî, Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail. *Hâşş'u'l-hâşş*. thk. Hasan el-Emin. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât.
- eş-Seâlibî, Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail. *Letâifu'l-luḫf*. thk. Ömer el-Es'ad. Beyrut: Dâru'l-meysere, 1987.
- eş-Seâlibî, Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail. *Tuḫfetü'l-vuzerâ*. thk. Habib Ali er-Râvî ve İbtisâm es-Saffâr. Bağdat: Vizâretü'l-Evkâf, Matbaatu'l-'Ânî, 1977.
- eş-Şehrî, Abdülhâdî. *İstrâtiçiyâtü'l-ḥitâb: Mukârebetun luğabiyye tedâvuliyye*. Beyrut: Dârü'l-Kitabî'l-Cedîd, 1985.
- eṭ-Ṭaberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Ḳur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1420.
- Fâ'ûr, Münîre. "Fennü'l-icâz fi edebî't-tevkî'ât". *et-Turâsu'l-'Arabî Dergisi* 123/31 (Ekim 2012), 87-106.
- Ferrûḫ, Ömer. *Tariḫü'l-edebî'l-'Arabî (el-'Asru'l-'Abbâsî)*. Beyrut: Dârü'l-'İlmi li'l-Melayîn. 1981.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhr Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *el-Ḳâmusu'l-muḥîṭ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Hamevî, Yâkût Şihâbuddin. *Mu'cemu'l-buldân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrahim Mustafa. *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bed'*. thk. Yusuf es-Şameylî. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- İbn Abdürabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî. *el-'İkdu'l-ferîd*, thk. Ahmed Emîn. Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1965.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Zekeriyâ. *Mu'cemü Mekâyîsî'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Harun. Kahire: Mektebetü ve Matbaatu Mustafa el-Halebî, 1969.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Faḍl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2003.
- İpek, Muhammed Selim. "Arap Edebiyatında Tevkî'at ve Edebî Özellikleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/58 (Ağustos 2018), 90-98.
- Jackobson, Roman. *Ḳadâye şiriyye*. çev. Muhammed el-Vâlî. Mağrip: Les Éditions Toubkal, 1988.
- Ḳaddûm, Maḥmûd. *Taḫlîlu'l-hitâbi'n-nebevî li'l-mer'eti: Dirâsetün Lisâniyye İctimâ'iyye*. Ürdün: Ammân, Dâru Kunûzi'l-Maarife: 2016.
- Kafes, Mahmut. "Arap Edebiyatında Tevki'". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 0/31 (Şubat 2015), 111-118.

Kalkaşendî, Aḥmed İbn Ali. *Şubhu'l-A'şâ fi şinâ'ati'l-inşâ*. Kahire: Vizâretü'l-irşâdi'l-kavmî, 1963.

Kaplangöz, Zahit. *Arap Edebiyatında Tevkiat (Emevî Dönemi Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Kayravânî, İbn Reşîk. *el-'Umde fi meḥâsini's-şî'r ve âdâbihi ve naḳdihi*. thk. Muḥammed Muhiddin Abdülhamid. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1981.

Matpan, Ebubekir. "Arap Edebiyatında Tevkîât (Sadru'l-İslâm Dönemi)". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/12 (Bahar 2021), 76-92.

Mennâ', Hâşim- Yâsîn Me'mûn. *en-Neşrû fi 'l-aşri'l-Abbâsî*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 1999.

Muḥsin, Tâhâ. "el-Ḳur'ânu ve't-tevkî". *Mecelletü Câmiatu Musul: Külliyyetü'l-âdâp*, Haziran, 1975.

Selâme, Abdülḥâfız. *Vesâilü'l-ittisâl ve't-teknûlûciyâ fi't-ta'lim*. Ürdün: Ammân, Dârü'l-Fikr, 1998.

Tirmizî, Muḥammed b. 'İsa. *el-Câmi'u'l-kebîr Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.